

DOI: 10.7596/taksad.v1i1.2

Türk Kültürü ve Milli Kimlik Bağlamında ‘Kozmopolitizm’

Cengiz Karataş: Yıldırım Beyazıt University, Turkey.

Özet

Türk kültürünün tarihi çok eski dönemlere uzanmaktadır. ‘Milli kültür’ kavramı tarihi süreç içerisinde oluşmuş bir birikimin adıdır. ‘Kozmopolitizm’ kavramı ise varoluşu itibarıyla bu birikimi reddeder. Kozmopolitizmde -kelimenin kavramsal anlamına uygun olarak- kimlik değil kimliksizlik esastır. ‘Osmanlıcılık’ düşüncesi de 19. yüzyıl Türkiye’inde kozmopolitizmin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal gibi birçok yazarımız kozmopolitizmin karşısında durmuşlardır. Buna karşın Tevfik Fikret ve Tunalı Hilmi gibi şahsiyetlerin kozmopolitizme taraf oldukları aşikârdır.

Kozmopolitizm temelinde, çok kültürlülük ve ulus devlet mantığının anlaşılması açısından söz konusu fikir adamlarımızın düşünceleri ve bakış açıları önemlidir.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, milli kimlik, kozmopolitizm, mensubiyet duygusu, meşrutiyet, adem-i merkezîyet, Yahya Kemal, Tunalı Hilmi, Tevfik Fikret, Atatürk, çok kültürlülük.

Turkish Culture and National Identity in the context of ‘Cosmopolitanism’

Abstract

The roots of Turkish culture goes back to ancient times. The national culture conception is the name of an accumulation formed through historical process. The conception of “cosmopolitanism” rejects this accumulation in terms of its existence. “Ottomanism” idea appears as the reflection of cosmopolitanism in 19th-century Turkey. Many writers like Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal were opposite of cosmopolitanism. However it is clear that people like Tevfik Fikret and Tunalı Hilmi were in favor of cosmopolitanism. The thoughts and perspectives of our thinkers are significant in terms of understanding multiculturalism and nation-state as a basis of cosmopolitanism.

Key words: Turkish culture, National identity, cosmopolitanism, sense of identification, constitutional monarchy, decentralization, Yahya Kemal, Tunalı Hilmi, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Atatürk, multiculturalism.

Culture Turque et 'Cosmopolitisme' dans le contexte de l'Identité Nationale

Résumé

Les racines de la culture turque remontent à une date très ancienne. Le concept de « Culture nationale » est le nom donné à l'ensemble des cultures construites au cours de l'histoire. Le concept de « Cosmopolitisme » rejette cette construction historique au cours du temps. Selon la conception du « Cosmopolitisme », conformément à sa signification conceptuelle, c'est l'absence de l'identité qui est essentielle, ce n'est pas l'identité. L'idée de « Ottomanisme » est apparue au cours du 19ème siècle turc en étant un reflet du « Cosmopolitisme ». Les écrivains comme Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin et Yahya Kemal sont contre le Cosmopolitisme tandis que des personnes comme Tevfik Fikret et Tunalı Hilmi sont pour le Cosmopolitisme.

A la base de l'idée de cosmopolitisme, les réflexions et les visions des penseurs en cause sont importantes pour comprendre le multiculturalisme et la logique de l'état-nation

Mots-Clés : Culture turque, identité nationale, cosmopolitisme, sentiment d'appartenance, constitutionnalisme, décentralisation, Yahya Kemal, Tunalı Hilmi, Tevfik Fikret, Atatürk, multiculturalisme.

"الكونية" بصد الثقافة التركية والهوية الوطنية

الخلاصة

تمتد جذور الثقافة التركية إلى تاريخ قديم. مفهوم "الثقافة الوطنية" اسم متراكم قد تشكل ضمن وتيرته التاريخية. أما مفهوم "الكونية" باعتبار وجوده قد يرفض هذا التراكم. الأصل في الكونية هو عدم الهوية وليس الهوية وذلك وفقاً في المعنى المفهومي للكلمة. أما فكرة "العثمانية" قد تظهر أمامنا في القرن التاسع عشر للعهد التركي كإعكاس الكونية. كثير من المحررين مثل ظيياء كوكالب وعمر سيف الدين ويحيى كمال كانوا مخالفين للكونية. ومع ذلك فكان واضحاً أن شخصيات أخرى مثل توفيق فكرت وطونالي حلمي طرفاً للكونية .

في أصل الكونية ، فإن أفكار ووجهة أنظار رجالنا المشار إليهم مهم جداً من حيث فهم منطق التعددية الثقافية وفكرة الدولة القومية.

الكلمات المفتاحية: الثقافة التركية ، الهوية الوطنية ، الكونية ، الشعور بالانتماء ، التمسك بالمبادئ الدستورية ، اللامركزية ، يحيى كمال ، طونالي حلمي ، توفيق فكرت ، أتاتورك ، التعددية الثقافية.

Türk Kültürünü kısaca tanımlayacak olursak kökenleri Orta Asya'da atılan ve 10. Yüzyıldan beridir Türkiye'de gelişen ve olgunlaşan bir oluşumu ifade eder. Bu kültür Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Rumeli'ye doğru değişik aralıklarla birkaç yüzyıl süren Türk göçlerinden sonra İslam medeniyeti içerisinde oluşmuştur. Bu kültürü -son yüzyılda Batı medeniyeti etkisiyle gelişmiş olmasından hareketle öncelikle İslam medeniyeti ve sonrasında Batı medeniyetleriyle ilişkileri açısından düşünmek ve incelemek gerekmektedir. Milli kültür kavramı ise Türk kültürünün bu gelişim ve değişim sürecinde ortaya çıkardığı değerler bütününden müteşekkildir.¹

'Kozmopolit' kelimesi Türkçe sözlükte şu anlamlara gelmektedir: (1.) Çeşitli unsurlardan kimseleri barındıran, içinde bulunduran. (2.) Kozmopolite özgü olan. (3.) Ulusal özelliklerini yitirmiş olan kimse.²

'Kozmopolitan' kelimesinin Yunanca kökenine bakıldığı zaman kelimenin; dünya, evren anlamına gelen 'kosmos' ile vatandaş anlamına gelen 'politikos' kelimesinin birleşmesinden meydana geldiği görülmektedir.³ Buradan hareketle kelimeye dünya vatandaşlığı veya evren yurttaşlığı gibi karşılıklar verilebilir. Bu anlamından hareketle kelimenin milli değerlerden kopuk, milli kimlikten yoksun, bireysel olanı değil toplumsal olanı esas alan, farklı bir zemini ifade ettiğini belirtebiliriz. Kozmopolitizm ve çok kültürlülük kavramının en iyi uygulamasını Osmanlı Devleti'nin kendi yapısında görmekteyiz.⁴

Milli kimlik kavramı ise; dil, din, gelenek, görenek, örf ve âdetler gibi değerler bütünü ile bir toprağa bağlanmış bir bağlılığı ifade eder. Bu tanımın içerisinde kozmopolitizmde olduğu gibi tutunamama kendini bir yere veya kültüre ait hissedememe gibi unsurlar yoktur. Esas olan mensubiyet (aidiyet) duygusudur. Kendini bir kültüre ait hisseden birey o kültürü derinlemesine yaşadıkça mensubiyet duygusu da o derece artacaktır. Buna paralel olarak da kendini gerçekleştirilmeye başlayan birey zamanla milli kimliğiyle var olacaktır.

Ulus devlet yapısı, milli kimliğin oluşması ve bireyin milli gururunun okşanması açısından vazgeçilmezdir. Zira imparatorluk özelliği gösteren çoklu kültüre dayanan devletlerde milli kültürün içselleştirilmesinden söz edilemez. Çünkü imparatorluklar içerisinde yaşayan her unsur kendi kültürünü yaşamak ve yaşatmak istemektedir. Bu bağlamda da kendine özgü bir kültürün ortaya çıkması engellenmektedir. Milli kimliğin

¹ Hilmi Ziya Ülken, Anadolu kültürü ve Türk kimliği üzerine, Ülken yayınları, İstanbul 2006, s. 9.(Hilmi Ziya Ülken, Türklerin, Türk varlığının ve Türk kültür tarihinin köklerini şöyle tasnif etmektedir: 1. Türklerden önceki Küçük Asya(Anadolu) kültürleri ve insanları. 2. Küçük Asya'ya gelip yerleşmeden önceki Orta Asya Türk boyları. 3. Küçük Asya'yı fethedip yerleşen Müslüman, Türkmen veya Oğuzlar. 4. Anadolu'da fethedilen, Müslümanlığı kabul ederek Türkleşen yerliler. 4. Batılı, çağdaş ve laik Türkler.)

² *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 1227.

³ J.A. Cuddon, *The penguin dictionary of literary terms and literary theory*, England 1999, s.182.

⁴ ...Osmanlı Devleti, daha sonra otuz kadar ulusa dönüşerek imparatorluğun varlığına son verecek olan, sayısız etnik, dilsel ve dinsel grubu ve aşireti bir arada tutan tarihin en başarılı çok- kavimli, çok-dinli devletlerinden biridir.(Karpat, Kemal, Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş yayınları, İstanbul 2009, s.49)

oluşmasında en önemli unsur ‘ortak dil’ gerçekliğidir. Bu kavram aynı zamanda milli devletin en önemli ayırt edici özelliği ile karşımıza çıkmaktadır.⁵

Atatürk, Türk Kültürünün ve milli kimliğin kaynağının kendi kültürümüz ve değerlerimiz olması gerektiğini vurgulamıştır. Bir konuşmasında ‘milli eğitim ve öğretim müfredatlarından bahsederken’; “eski devrin hurafelerinden uzak durulmasını, bize özgü vasıflarla hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden ve Doğu’dan ve Batı’dan gelen tüm etkilerden uzak milli ve tarihi seciyemizle uyumlu bir kültürü önemseydiğini ve benimsediğini belirtmiştir”. Atatürk’ün milli kültür ve kimlik konusundaki fikirlerinin veciz ifadesi şeklinde karşımıza çıkan şu cümleler de ayrıca önemlidir:

“...Herhangi bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin zararlı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür, harâset-i fikriye zeminle (ortamla) orantılıdır. O zemin milletin seciyesidir (karakteridir).”⁶

Ziya Gökalp, çok uluslu ve kozmopolit bir ortamda “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim”. Şeklinde kendisinin konumunu belirtmiştir. Bulduğumuz coğrafi konum düşünüldüğünde Ziya Gökalp’ın bu tespitinin ne kadar yerinde olduğu aşikârdır. Ziya Gökalp’ın düşüncelerini özetlemesi açısından, Halil İnalçık’ın dikkatleri üzerine çektiği Gökalp’ın şu cümleleri de önemlidir:

“Ziya Gökalp’ın temsil ettiği Türkçülük ve Türk milliyetçiliği ideolojisi garpçılıkla, milli devlet ideolojisiyle bir bakıma uyum hâlinde idi, fakat Ziya Gökalp, bir toplumu bir arada tutan, onun çimentosunu oluşturan şeyin, örfüâdât olduğunu söylüyor. Türk’ü bir arada tutan şey din dahil örfüâdâttır, diyordu. Gökalp’a göre kültür organik bir bütündür; iktisat, edebiyat, tarih, bediiyât (estetik); bütün bunlar millî-kültür olgusunu yapmakta ve toplum millî kültürle hayat bulmaktadır, diyordu.”⁷

Yahya Kemal’in şiirlerinde mekânın insan üzerindeki etkisi ve mensubiyet duygusunun nasıl sıradan bir toprak parçasını vatan hâline getirebildiğini çok açık bir şekilde görmekteyiz.

‘Üsküdar’ın Dost Işıkları’ adlı şiirinde Yahya Kemal, Üsküdar’a olan aidiyet duygusunu ortaya koyarak mekâna insanın yüklediği anlamı vurgulamıştır:

“Sizlersiniz bu âmi ışıklarla Türk eden!
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden!

Gönlüm, dilim, kanım ve mizâcım la sizdenim,
Dünyâ ve ahrette vatandaşlarım benim.”⁸

⁵ Kemal Karpat, Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş yayınları, İstanbul 2009, s.17.

⁶ Aydın Sayılı, Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, “Atatürk ve Milli Kültür”, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 46, Ankara 1990, s. 2.

⁷ Halil İnalçık, “II. Meşrutiyet”, *Doğu Batı* dergisi, Yıl: 11, Sayı: 45, Ankara, Mayıs, Haziran Temmuz 2008, s. 11 vd.,

⁸ Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbe*, YKY, İstanbul 2002, s. 28.

“Mohaç Türküsü” adlı şiirinde ise bir toprak parçası üzerinde yaşananların kaybolmadığı, insanların yaşamlarının izlerinin mekâna sindiği vurgulanarak gelecek nesillerin geçmişi, milli kültürünü bildikçe daha dinamik, daha güçlü olacağını vurgulamıştır. Mekân üzerinde hatıraların sanki yaşadığını belirtmiştir:

“Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden
Şimşek gibi bir hâtıra nal seslerimizden!⁹”

Mensubiyet duygusunun en tutkulu örneklerinden birini Yahya Kemal’de görürüz. Tabî bu duygu İstanbul’a tutkuyla bağlılık ve mâziye özlem olarak karşımıza çıkmaktadır. O, İstanbul aşığıdır. İstanbul onun hayatında vazgeçilmezdir. Dünyada birçok şehir vardır; fakat büyüğü güzellikleri yaratan İstanbul’dur. İstanbul’da çok yıl yaşayan, İstanbul’da ölen ve gömülü olan en hoş ve derin bir rüyada yaşamış sayılır:

“Nice revnaklı şehirler görülür dünyâda,
Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim, en hoş ve derin bir rü’yâda
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.¹⁰”

“Eve dönen adam” olarak nitelendirilen Yahya Kemal için eskiden kendisine anlam ifade etmeyen her şey kendi milli kültürünün sesi olduktan sonra anlam ifade etmeye başlamıştır. “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” adlı şiirinde kendisi bu duygularını ortaya koyarak cemaatin bir araya toplanmasını “varlığın bir araya toplanması” olarak nitelendirmiştir:

“Ulu mâbed! Seni ancak bu sabâh anlıyorum;
Ben de bir vârisin olmakla bugün mağrûrum;
Bir zaman hendeseden âbide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhûra bakarken şimdi,
Senelerden beri rü’yâda görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklimine girmiş gibiyim
Dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını

⁹ age. , s. 22.

¹⁰ age. , s. 20.

Görüyor varlığının bir yere toplandığını;¹¹”

“Koca Mustâfa Paşa” şiirinde “Koca Mustâfapaşa” semti İstanbul’un hayat felsefesini yansıtmaktadır. Mimarinin, mekânın ve yaşantının bir kültüre ve mekâna nasıl sinmiş olduğunun görüntüsü verilmiştir. Milliyet Koca Mustâfapaşa semtine sinmiştir. Bu semtte her şey bizdendir.

“Öyle sinmiş bu vatan semtine milliyetimiz
Ki biziz hem görülen, hem duyulan, yalnız biz”

Yahya Kemal tarihten, maziden, geçmişin o güzel günleri ve milli değerlerden uzaklaşma karşısında trajik bir görüntü sergiler. Ona göre bu dünyadaki sınırsız ve en acı verici öksüzlük nesillerin köksüz yetişmesidir:

“Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan.
Bahseder gerçi duyanlar onulmaz yaradan;
Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük;
Budur âlemde hudutsuz ve hazîn öksüzlük.
Sızlatır bâzı saatler dayanılmaz bir acı,
Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş ağacı.
Rûh arar başka teselli her esen rüzgârda.
Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda!¹²”

Yahya Kemal mekâna atfedilen değerın âşığıdır. “Kaybolan Şehir” adlı şiirinde atalar diyarı Üsküp’ün zamanında bizimken şimdi ellerin oluşunu kabullenemez. Ayrılıktan ortaya çıkan hüznü en derinden hissetmektedir:

“Kalbimde bir hayâli kalıp kaybolan şehir!
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir!¹³”

¹¹ age. , s. 12.

¹² age. , s. 37.

¹³ age. , s. , 51.

Yahya Kemal'de tarih toprağa sirayet etmiş bir şekilde ortaya çıkar. Tarih sahnesi içerisinde yaşananlar mekâna sinmiş bir şekildedir. "Mohaç Türküsü" adlı şiirde Yahya Kemal bir şehidin ağzından konuşmuştur. Şehitler, şehit olmalarından dolayı hiç pişman değillerdir; Çünkü şehitlerin atlarının nal seslerinden gelen sesler mekâna sinmiştir. Sonraki nesiller tarih bilincine sahip oldukça bu sesler ve ataların hatırası ruhlarında canlanacaktır:

"Bir bahçedeyiz şimdi şehitlerle berâber;
Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle berâber.
Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden
Şimşek gibi bir hatıra nal seslerimizden!"¹⁴

Tevfik Fikret, mekâna kötülüklerin kaynağı olarak bakmaktadır. Kişilerin kötülüklerini mekâna yansıtmıştır. Örneğin onun için İstanbul "Sis" şiirinde belirttiği üzere örtünmesi gereken yeryüzünün yoldan çıkmış kadınıdır:

"Örtün, evet ey hâ' ile... Örtün, evet, ey şehir;
Örtün ve müebbed uyu, ey fâcîre-i dehr!..."¹⁵

Tevfik Fikret, daha sonra yazdığı "Rücû" şiirinde her ne kadar İstanbul'a yönelik "Sis" şiirindeki çirkin ifadelerden vazgeçmişse de kimlik noktasında gelgitlerini çok açık bir şekilde görmekteyiz:

"Hayır, hayır sana râci değil bu tel'inât,
...
Açıldı gözlerimiz bir sabâh-ı rahşâna.
Sen, ey muhît-i teceddüd, o leyl-i menhûsun
Seninle nisbeti yok; sen şereflişin, ulusun."¹⁶

Tevfik Fikret, "Bir Lâhza-i Ta'ahhur"¹⁷ adlı şiirinde bir Ermeni'nin 21 Temmuz 1905'te II. Abdülhamid'e karşı giriştiği ve başarısız olarak nitelenen suikaste övgüler yağdırır ve

¹⁴ age. , s. , 25.

¹⁵ Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*(Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), TDK yay., Ankara 2001, s. 475.

¹⁶ age. , s. 479.

¹⁷ 5 Temmuz 1322.

suikasti düzenleyen Ermeni'yi över. Ermeni suikastçının Abdülhamit'i öldürememiş olmasından dolayı ne kadar üzüldüğünü dile getirir.

“Ey şanlı avcı, dâmımı bî-hûde kurmadın!
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!”¹⁸

Tevfik Fikret'in “Revzen-i Mahlû” adlı şiirinde ise İttihat ve Terakki Partisi başa geçmiştir ama Abdülhamit kendisini tahtan indirenlere alaylı bir şekilde gülümsemektedir. Bu gülümseme karşısında Fikret erimektedir. Çünkü düşmanı olan II. Abdülhamit, onların ne kadar trajikomik bir duruma düştüğünü seyretmektedir:

“Bir gizli, bir kilitli ve nekbetli pencere
Pür-inşirâh açıldı ve mağrûr u muntakîm
Bir kahkahayla güldü... “Aman, görmeyim!” dedim.
...
Hattâ semâ yüz üstü kapansın ve ağlasın...
Yalnız o gülmesin!”¹⁹

Milli kültür karşısında kozmopolit bir duruş sergileyen Tevfik Fikret servet-i fûnûn döneminde genel bir felsefe olan “Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-ı zemin” ve “Beniâdem âzâ-yı yekdigereñd” düsturuna uygun hareket etmiştir. Bu felsefenin sonunun hüsrân olduğu Balkan Savaşları neticesinde açıklık kazanmıştır.

Halil İncılık, kendi milli kültürümüzü iyi bilmediğimiz için okullarımızda dilini bildiğimiz yabancı memleketlerin kültürlerinin çocuklarımıza öğretildiğini, bu suretle de eğitimden sürekli şikâyet ettiğimizi belirtir. İncılık'a göre okulların eğitimi hayatımıza uygun değildir. Düşündüklerimiz başka, içimizdeki duyduklarımız başkadır. Fikirlerimizle hislerimiz sürekli mücadele hâindedir. Başka kültürlerin öğeleri ruhumuza dolduruldukça biz kendi kültürümüze yabancılaşmaktayız. Oysa her zaman ruhlarımıza doldurduğumuz o yabancı kültürün içinde yaşıyoruz. Yabancı kültürlerden kaynaklı ruhlarımızda gelgitler, tembellik ve kişiliksizlik gibi hisler belirmektedir. Okullarda verilen fikirler itici bir kuvvet olmadığı için gençlerin atılım yapmasını engellemektedir. İşte tam bu noktada milli kimlik kavramı gençleri harekete geçiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

¹⁸ *Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri*, (Hazırlayan: Doç. Dr. Nurullah Çetin, Prof. Dr. İsmail Parlatır), TDK yayınları, Ankara 2001, s. 484.

¹⁹ a.g.e., s. 657.

²⁰ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Nobel yay., 3. baskı, Ankara 2007, s. 103.

Ziya Gökalp ise her zaman milli kimliğin oluşmasını engellemeye çalışan birilerinin olacağını belirterek, bu konuda duyarlı olunması gerektiğini belirtmektedir. Milli kimliğe karşıtlığıyla bilinen birçok kimsenin aslında amaçlarının farklı olduğunu belirterek bu duruma ‘Satı al-Husrî’ örneğini verir.²¹”

Ziya Gökalp’a göre ‘milli kimlik’ kavramı, sadece bir millete verilen haklarla ilgili değildir. Haklardan öte hissiyat meselesidir. Zira Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimlere verilen tüm haklara rağmen, milli kimliği tam anlamıyla benimseyebilmiş bir unsurdan bahsetmek mümkün değildir. Tanzimat düşüncesi Osmanlıdaki ‘kozmpolitizmi’ ortaya koyması ve milli kimliğin önemi açısından çok değerli bir örnek teşkil etmektedir. Mehmet Emin Erişirgil bu durumu izah etmek amacıyla şu açıklamayı yapmaktadır:

“Tanzimat’tan önce Osmanlı, ancak Müslüman olana denirdi. Çünkü o devirde devlet, İslam Devletiydi; hakim millet de İslamlardı. İslam olmayanlar, "reaya" idiler, yani Osmanlı vatandaşı değil, Osmanlı tebaasıydılar. Vakıa o zamanlarda tefrik-i cins (yani milletlerin ayrılması) meselesi yine yoktu; kimsenin aslı, menşei sorulmazdı. Fakat tefrik-i din (yani, dinlerin belirlenmesi) vardı. Müslüman olmayanlar Osmanlı vatandaşlığı haklarından faydalanamazdılar. Bir Rum, bir Bulgar bir Hıristiyan, bir Ulah memur olamazdı. Tanzimat milliyet sevdasıyla hükümete karşı hoşnutsuzluk gösteren Hıristiyan unsurları tatmin için Osmanlılık niteliğini Müslüman olana da, olmayana da vermeye çalıştı. Fakat sonuç beklemediklerinin tam tersi çıktı. Çünkü bir kere Müslüman olmayan unsurlar bunu bir lütuf gibi kabul etmediler, tersine, milliyetleri aleyhine bir tuzak saydılar. "Osmanlı değiliz, Osmanlı olmayacağız, bize ne kadar Osmanlı dersiniz deyiniz, nihayet Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyız!.." dediler. İslamlar da bundan memnun olmadılar, onlar da: ‘Biz Müslümanız!’ dediler ve bazı doğu vilayetlerinde Osmanlı sadece oraya gelen memurlara verilen isim olarak kaldı”.

Fakat ‘Tanzimatçılar’ bu fikirden vazgeçemediler. Onlara göre Osmanlı padişahı din ayırmaksızın Müslüman, Hıristiyan bütün vatandaşların hükümdarı olacaktı. Fakat bunların hepsinin halifesi değildi. Çünkü onlara göre ancak Müslümanların halifesi olabilirdi. Şu halde Osmanlı hükümdarında iki sıfat belirdi: Bütün Osmanlıların padişahlığı, (bütün) Müslümanların halifeliği.²²”

Mehmet Emin Erişirgil, Ziya Gökalp’ın Eğitimle ilgili düşüncelerini, ‘başka milletlerde en ahlaklı ve seciyeli kimseler eğitimde en ileriye gitmiş kimseler arasından çıkıyorken bizde niçin böyle değildir’ sorusunu kendi kendine sormaktadır. Türkiye’de niçin en zararlı

²¹age. , s. 122.

²² Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*, Nobel yay., 3. baskı, Ankara 2007, s. 134-

kimseler, okumuş kimseler arasından çıkmaktadır. Demek ki medrese ve mektep eğittiği kişilerin ahlâk ve seciyesini bozmaktadır. Bunun sebebi olarak da diğer milletlerin eğitiminin milli, bizimkinin ise kozmopolit olmasını gösterir. Eğitimin kozmopolit bir yapı gösterdiğini anlamak için İstanbul'daki kitapçı dükkanlarıyla eğitim yuvalarına tasnif edici gözle bakmanın yeterli olduğundan bahseder. Sahafılar Arap ve Acem dünyasını; Beyoğlu'ndaki eğitim Avrupa'yı; Babıâli caddesindeki Tanzimat eğitimi ise öncekilerin dağınık tercümelerinden ve acemice taklitlerinden meydana gelmektedir. Milli eğitimimizin ne kitapları ne de kitapçıları henüz oluşmamıştır. Ders okutulan yerlerde kitapçılara paralel olarak üç bölümde incelenebilir: Medreseler, yabancı okullar ve Tanzimat okulları. Sahafıların sattığı kitaplar medreselerde, Beyoğlu'nun kitapları yabancı okullarda ve Babıâli caddesinin kitapları ise Tanzimat okullarında okutulmaktadır. Hâl böyleyken milli kimlikten bahsetmenin ne kadar zor olduğu apaçık ortadır. Mehmet Emin Erişirgil, Ziya Gökalp'ın eğitimle ilgili görüşlerinin bir kısmını bu şekilde özetledikten sonra Ziya Gökalp'ın tespitlerini şöyle sonlandırır:

“Bu üç ders yerinin birbirinden farkları o kadar bellidir ki, herhangi bir Türk ile on dakika görüşmemiz onun hangi ders yerinden yetişmiş olduğunu anlamamıza kâfi gelir. Aralarında bu derin farklara rağmen, bu üç ders yeri ortak bir değere sahiptir. Oralardan yetişen softa, levanten, tanzimatçı numunelerinin üçünde de karakter göremezsiniz. Memleketimizin en büyük hastalığı birbiriyle anlaşamayan bu zümreden üçünün de karakterden yoksun bulunmasıdır... vb”.²³

Ziya Gökalp, ‘kültür milliyetçiliği’ bağlamında Türkçülük cereyanını Osmanlıcılığın karşıtı olarak görmez. Ona göre Türklük, Osmanlıcılığın en önemli dayanağıdır. Her cereyanın içerisinde olduğu gibi Türkçülük içerisinde de radikal düşünceli gençlerin olabileceğinden bahseder. Bunun da doğal olduğunu vurgular. Türklüğün, kozmopolitliğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın gerçek dayanağı olduğunu vurgular.²⁴

Süleyman Nazif, önceleri Osmanlıcılık düşüncesini savunurken, özellikle Balkan Savaşlarının hemen öncesinde ve sonrasında tüm azınlıkların Osmanlı Devletinden ayrılmak için her yolu denemelerini hattâ düşmanla işbirliği yapmalarını yadırgayarak artık kimlik kavramının ve millî ruha dönüşün öneminden bahseder.

“Şimdi anlıyorum ki ben bu israf-ı semahatla zavallı ırkıma ihanet etmişim. Lisan ve kalemimle kırmış olduğum kalpler karşısında ben şimdi nadim ve mahcup, ırkımdan niyaz-ı afv ediyorum. Türkün bu hatırşinas hassasiyetini Türk olmayan hiçbir Osmanlı takdir etmedi. Ve hemen hepsi bizden birer birer ayrıldılar. Hem de nasıl ve ne suretle! ...

Hâlâ kıymeti bilinmeyen, hâlâ fezaili ayıp ve ar suretinde teşhir edilmek istenilen Türkün, ortada birkaç harap vilayeti ve bir avuç yorgun evladı kaldı. Fıraş-ı eleminde

²³ age., s. 140.

²⁴ Ziya Gökalp, *Bütün Eserleri I, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (Hazırlayan: M. Sabri Koz), YKY yayınları, İstanbul 2007, s. 47.

kıvrılırken ben kendi Türkümü daha mehib ve daha büyük görüyorum. Her muhabbetimi, her aşkımı kavmime vakf u hasr ettim.²⁵

Atatürk ise milli kimlik kavramının önemi konusunda şu düşüncelerini ortaya koymaktadır:

"... Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif kavimler hep milli akidelere sarılarak, milliyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlardan yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık... Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti gösterelim. Bilelim ki milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikâridir."²⁶

Atatürk'ün bu sözlerine paralel olarak Halide Edip Adıvar'da *Yeni Turan* romanında Türk'ün başkalarına iyilik ve koruyuculuk yapmaktan kendisine vakit gelmediğini ve kalmadığını şu sözlerle dile getirmektedir:"Bunu yapabilmek için bu toprağı her unsur kendi idare ettiği, yaşayıp öldüğü bir ülke olmak üzere sevmeli ve her dakika öteki anasırın gırtlığına atılmağa çalışmamalı. Bunun için de anasır arasında zihni seviye az çok birleşmeli. Sonra kavgalarını fasleden, hudutlarını bekleyen, kendi memleketinden başka kendi ırkıdan başka her ırk için ölüp hiç de şu memlekette bir nasip almayan Türk'ten nefret etmemeli, bu hudut beklemekten tarlasını süremeyen, başka memleketlerin yolları ve maarifi için vergi verip kendi yurdu karanlık kalan, hatta memlekete çocuk yetiştirmeğe bile vakit bulamadığından öteki ırkların nesilleri çoğalıp bir yere sığamazken onun ocağı, tarlaları ve bütün ümrani ile beraber ırkı azalıp sönen, en muktedir evlatları kâh Kürdistan, kâh Arabistan, kâh bilmem nerede bir ordu, bir kaza bir vilayet idare ettiği için kendi ırkının tekâmül-i zihni ve medenisine hiç yardımı olmayan Türklere haksız birer zalim diye bakmamalı".²⁷

"1913'te Türk Yurdu'nda yazmaya başlayan M. Fuad Köprülü artık Osmanlı ideolojisinin iflasını kabul etmekte ve milli bir görüşün hakimiyetinin kaçınılmazlığını belirtmektedir."Türklük, İslamlık, Osmanlılık"²⁸ adlı makalesinde Meşrutiyetin serbest sahasında iktisaden, ilmen, mağlup ve zebun kalmamak ve idare edeceğimiz akvamın ihtiyâcât-ı ruhiyetini anlayarak ona göre bir siyaset takip edebilmek için evvela kendi benliğimizi bilmemiz, manevi bir varlık elde etmemiz lazım geliyordu, diyerek milliyet ideolojisinin inkâr edilemeyecek bir gerçeklik olduğunu ifade eder ve şöyle devam eder: Bizim nokta-i nazarımıza göre Osmanlı kelimesi devlet unvanından ibarettir, muhtelif

²⁵ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*(1839-1923), Dergâh yayınları, İstanbul 2006, s. 116.

²⁶ Cengiz Karataş, *II. Meşrutiyet Dönemi fikir hareketleri ve Türk edebiyatına yansımaları*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s.87.

²⁷ Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan*, Atlas Kitabevi, Beşinci Baskı, İstanbul(Tarihsiz), s.37.

²⁸ *Türk Yurdu*, C. 4, S.21, s. 695-696, 25 Temmuz 1329/1923

unsurlardan tereküp eden bu günkü heyet-i siyasiyemizin unvan-ı resmisi olmaktan başka bir mahiyete haiz değildir.”²⁹

Osmanlı Devleti’nin dolayısıyla merkezîyetçilerin fethettikleri yerlerde uyguladıkları dil politikasına da romanda ciddi bir eleştiri vardır.

“Memlekette yedi sekiz ırkın, yedi sekiz dili olması ne “adem-i merkezîyet” hislerinin ne de bugünkü milliyetperverlik hislerinin verimidir. Bu eski Osmanlıların bilgisizlik ve ilgisizliklerinin ortaya çıkardığı bir şeydir. Çok zaman önce Türk okulları açılmış, Türkçe öğretimi yapılmış olsa idi, bir Arnavut milliyetçi akımı karşısında bulunmazdık. Gene Müslüman olmayan kardeşlerimiz için de birkaç yüzyıl öncesi, “merkezîyet” denilen politika, ideali izleyen bir hükümet ve ulusun yapacağı her şeyi yapmış olmamız gerekirdi. Fakat atalarımız yakın vakte kadar idealsiz, durgun, suskun olarak her şeyi bıraktılar. ...”³⁰

Tunalı Hilmi İttihad ve Terakki’nin de fikirlerine tercüman olarak Osmanlılığı şöyle tanıtır:

“Osmanlılık Türklük demek değildir. Ne kimseye zarar verir ne de bir milliyete dokunur; böyle olunca: Osmanlı olmayacak kim bulunur. Arnavut, Ermeni, Ulah, Bulgar, Boşnak, Pomak, Tatar, Türk, Çerkez, Dürzî, Rum, Acem, Arap, Sırp, Kürt, Gürcü, Yahudi, Laz bunların hepsine yakışacak ad ancak şudur: Osmanlı.”³¹

Tunalı Hilmi’nin söz konusu tanımı ‘kosmos’ kelimesi ile birebir örtüşmektedir. Herkesi içine alan bir nitelik göstermektedir. Bu durumda yine ‘milli kimlikten’ söz etmek mümkün değildir. Osmanlılık düşüncesi, bu yönüyle tam bir kozmopolit özellik göstermektedir. Çoklu etnik ve kültürel yapı temelinde hareket edilmiştir. Nihai noktada bir değerler ekseninde birleşme başaramamıştır. ‘Değerler manzumesinin’ oluşmamış olması da zamanla Osmanlı Devleti’nde ayrışmalara sebep olmuştur. Zaten pamuk ipliğine bağlı olan gayrimüslimlerle olan beraberliğimiz, Balkan Savaşları sonunda da tamamen bitmiştir. Hatta Müslüman Arnavutların ve Arapların bile Osmanlı Devleti’ne İsyân etmiş olmaları o güne kadar ne derecedeham hayaller içerisinde bulunduğumuzun da açık bir delilidir.

Meşrutiyet’in hemen öncesi ve sonrasında meydana gelen isyanlar, ayaklanmalar, bağımsızlık istekleri günümüze yansıtılarak değerlendirme yapıldığında görülmektedir ki daha önce, tecrübelerle sabit bir şekilde ortaya konulmuş olan önermeler -sonuçları bilindiği hâlde tekrar- o döneme benzer ortamlar yaratılarak sunulmaktadır. Daha önce tecrübe edilmiş arayışların tekrar çözüm unsuru olarak sunulması toplumun genel yapısında köklü bir değişiklik olmadığı sürece sorunların çözülmesine olumlu katkı sağlayamayacaktır.

²⁹ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit(1. Türkçü Tenkit)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 136.

³⁰ Halide Edip Adivar, *Yeni Turan*, Atlas Kitabevi, İstanbul(Tarihsiz), s. 84.

³¹ Aydın Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü yayınları, Ankara 1983, s. 183.

BİBLİYOGRAFYA

- Adıvar, Halide Edip. (Tarihsiz). *Yeni Turan*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Cuddon, J.A. (1999). *The penguin dictionary of literary terms and literary theory*. England.
- Enginün, İnci. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e(1839-1923)*. İstanbul: Dergâh yayınları.
- İnalcık, Halil. (2008). “*II. Meşrutiyet*”. Ankara: Doğu Batı dergis., Yıl: 11, Sayı: 45.
- Karataş, Cengiz. (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi fikir hareketleri ve Türk edebiyatına yansımaları*. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Karpat, Kemal. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Sayılı, Aydın. (1990). *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler*. Ankara: “Atatürk ve Milli Kültür”, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 46.
- Taneri, Aydın. (1983). *Türk Kavramının Gelişmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya. (2006). *Anadolu kültürü ve Türk kimliği üzerine*, İstanbul: Ülken yayınları.
- Kemal, Yahya. (2002). *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: YKY.